

aldığı görülmektedir. Osmanlılar döneminde Küfe, Kerbelâ sancağının Nəcəf kazasına bağlı bir nahiyeye merkezi durumundaydı.

Küfe'de özellikle tefsir ve hadis, dil, tarih, fıkıh ve kıraat gibi ilimlerde birçok âlim yetişmiştir. Küfe merkezli ilmî ekoller ortaya çıkmıştır. Abdullah b. Mes'ûd ve öğrencileri tarafından temelleri atılan Irak tefsir ekolü tefsirde re'ye önem vermektedir. Alkame b. Kays, Mesrûk b. Ecda', Esved b. Yezîd, Mürre et-Tayyib, Saïd b. Cübeyr, İbrâhîm en-Nehâf, Âmir b. Şerâhîl eş-Şa'bî, Yahyâ b. Sellâm ve Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, Kûfeli meşhur tefsir âlimlerinden bazılarıdır. Hadis alanında Abdullah b. Mes'ûd ve Küfe'de en son vefat eden sahâbî olarak bilinen Abdullah b. Ebû Evfâ'nın ardından şöhret kazanmış Kûfeli âlimler arasında Âmir b. Şerâhîl eş-Şa'bî, Ebû İshak es-Sebîî, Süfyân es-Sevrî, İbn Ebû Zâide, Vekî' b. Cerrâh, Ebû Nuaym Fazl b. Dükeyn, Ebû Bekir İbn Ebû Şeybe, kardeşi Ebû'l-Hasan İbn Ebû Şeybe, onun oğlu Ebû Ca'fer İbn Ebû Şeybe ve Mutayyen zikredilebilir. Fıkıh alanında Küfe'de II. (VIII.) yüzyılda ortaya çıkan ekol "ehl-i re'y" adıyla bilinir. Emevîler döneminde Medine dışında ikinci ilim merkezi olarak ortaya çıkan Küfe ekolünün oluşmasında Kur'an ve Sünnet bilgileri yanında re'y ve icthadlarıyla da tanınan Hz. Ömer, Hz. Ali ve özellikle Abdullah b. Mes'ûd'un payı büyüktür. Kûfeli fakihler arasında bir kısmı tâbiînden olan Abî-de es-Selmânî, Hâris el-A'ver, Alkame b. Kays, Mesrûk b. Ecda', Şüreyh b. Hâris, İbrâhîm en-Nehâf, Saïd b. Cübeyr, Âmir b. Şerâhîl eş-Şa'bî, İbn Şübrûme, Küfe kadısı İbn Ebû Leylâ, Süfyân es-Sevrî, Hammâd b. Ebû Süleyman ve talebesi Ebû Hanîfe, onun meşhur talebeleri Ebû Yûsuf ve Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî akla gelen ilk isimlerdendir. Küfe kıraat ilmi açısından da başlıca merkezlerden biriydi. Abdullah b. Mes'ûd burada kıraat dersleri verdiği gibi Hz. Osman zamanında çoğaltılan Mushaf'ın bir nüshası Küfe'ye gönderilmiş ve tâbiînden Ebû Ab-

durrahman es-Sülemî bu nüshayı esas olarak kırk yıl süreyle Küfe Camii'nde Kur'an okutmuştur. Meşhur kıraat imamları veya râvilerinden olan Âsım b. Behdele, Ebû İshak es-Sebîî, A'meş, Hamza b. Habîb, Hafs b. Süleyman, Ali b. Hamza el-Kisâî, Ebû Bekir b. Ayyâş, Hallâd b. Hâlid ve Halef b. Hişâm Küfe'de yetişmiştir. Irak bölgesinde Basra dil mektebinden sonra başlangıçta bu ekolden faydalanmakla birlikte zamanla bağımsız hale gelen Küfe dil mektebi ortaya çıkmıştır. Mensupları Kûfiyyûn adıyla bilinen ve Basriyyûn ile rekabet halinde olan ekolün önemli temsilcileri arasında Mufaddal ed-Dabbî, Ebû Ca'fer er-Ruâsî, Ali b. Hamza el-Kisâî, Ebû Amr eş-Şeybânî, Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, Ebû Abdullah İbnü'l-Arabî ve şair Mütenebbî zikredilebilir (bk. KÛFİYYÛN). Tarih alanında daha ziyade Hz. Peygamber'in sîreti ve hadisleri etrafında faaliyet gösteren Medine tarih ekolü yanında Küfe, Basra ile birlikte temelde dil, şiir, ensâb ve ahbâr gibi çeşitli kabilelere ait rivayetlere ağırlık veren Irak tarih ekolünü oluşturmaktadır. Muhammed b. Sâib el-Kelbî, Ebû Mihnef, Avâne b. Hakem, Seyf b. Ömer, Hişâm b. Muhammed el-Kelbî ve Nasr b. Müzâhim bu ekolün en eski mensupları arasında yer alır.

Küfe şehriyle ilgili olarak telif edilen, ancak zamanımıza ulaşmayan eserler arasında Heysem b. Adî'nin *Hıta'tü'l-Kûfe, Vülâtü'l-Kûfe, Ku'dâtü'l-Kûfe ve'l-Başra, Kitâbü Fahri ehli'l-Kûfe 'alâ ehli'l-Başra*; İbn Şebbe'nin *Kitâbü'l-Kûfe, Kitâbü Ümerâ'i'l-Kûfe*; İbn Ukde'nin *Kitâbü Fazli'l-Kûfe* ve İbnü'n-Necâr diye tanınan Ebû'l-Hasan Muhammed b. Ca'fer et-Temîmî'nin *Târîhu'l-Kûfe*'si zikredilebilir (ayrıca bk. Sâlih Ahmed Ali, XXIV [1974], s. 140-146).

Günümüzde Küfe, Nəcəf muhafazasına bağlı bir ilçe merkezidir. Başlangıçta Nəcəf ile aralarında 10 km. kadar bir uzaklık bulunurken bugün iki şehir âdetta birbiriyle bitişmiş durumdadır. Küfe'nin 1965'te 30.000 olan nüfusu 2002'de 115.000'e ulaşmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

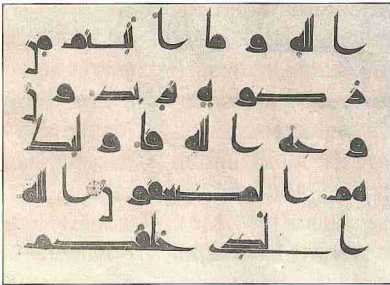
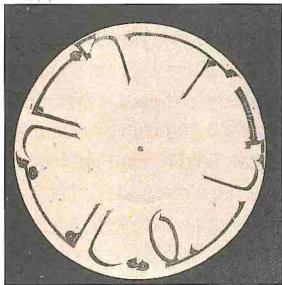
İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 5 vd., 66 vd.; Belâzürî, *Fütûh* (Ridvân), s. 274-287; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), III, 598; IV, 40-48, 160, 163, 241, 244, 251, 271, 279, 499; V, 64, 143, 234, 347 vd., 551, 569; VI, 38, 93, 162, 202-204, 224, 267, 346; VII, 26, 160, 180, 316, 344, 421, 429; VIII, 528, 534; IX, 266-270, 474; Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, *Ma'kâtîlü'l-Tâlibiyyîn* (nşr. Seyyid Ahmed Sakr), Kahire 1949, tür.yer.; İbn Cübeyr, *er-Rihle*, Beyrut 1400/1980, s. 187-189; Yâkût, *Mu'cem'ü'l-büldân* (Cündî), IV, 557-561; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 20, 30, 79, 82, 105, 109, 137, 154, 349, 461; IV, 19 vd., 158, 168, 175, 211, 249, 406; V, 124, 219, 229, 324, 348, 408; VIII, 155, 170; İbn Battûta, *er-Rihle* (nşr. Abdülhâdî et-Tâzî), Rabat 1417/1997, II, 54-55; M. Hüseyin ez-Zübeydî, *el-Hayâtü'l-ictimâ'iyye ve'l-iktisâdiyye fi'l-Kûfe fi'l-karni'l-evvelî'l-hicrî*, Bağdad 1970; Kâmil Süleyman el-Cebûrî, *Târîhu'l-Kûfe el-hadis: 1280-1393/1860-1973*, Nəcəf 1974, I-II; M. Saïd et-Turayhî, *Târîhu mesâcidi'l-Kûfe*, Haydarâbâd 1402/1982, I; Jan-Olaf Blichfeldt, *Early Mahdism*, Leiden 1985, s. 27-36, 71; Mehdi el-Mahzûmî, *Medresetü'l-Kûfe*, Beyrut 1406/1986, s. 1-7, 22, 26, 32, 84; Hüseyin b. Ahmed en-Necfî el-Berrâkî, *Târîhu'l-Kûfe*, Beyrut 1987, s. 19, 78 vd., 90, 112 vd., 150, 268 vd., 397 vd., 436, 443, 449; Kemal Sandıkçı, *İlk Üç Asırda İslâm Coğrafyasında Hadis*, Ankara 1991, s. 189-226; Abdülaziz ed-Dürî, *Bahş fi neş'eti 'ilmi't-târîh 'inde'l-Arab*, Beyrut 1993, s. 118, 124; Hişâm Caït, *el-Kûfe: Neş'etü'l-medîneti'l-Arabîyyeti'l-İslâmiyye*, Beyrut 1993, tür.yer.; a.mlf., "al-Kûfa", *El²* (İng.), V, 345-351; Hasan Onat, *Emevîler Devri Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği*, Ankara 1993, s. 45, 62, 93, 104, 115, 134; Ülker Aytekin, *H. Osman Zamanında Küfe* (yüksek lisans tezi, 1995), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 8-15, 61-64; M. Mahfuz Söylemez, *Bedevîlikten Haderîliğe Küfe*, Ankara 2001, s. 21-32, 35, 39, 43, 51, 53, 55-59, 62, 65, 70, 74, 76, 85, 90, 95-96 vd., 177, 231 vd., 281 vd.; M. Hinds, "Küfan Political Alignments and their Background in the Mid-Seventh Century A. D.", *IJMES*, II (1971), s. 346-367; Sâlih Ahmed Ali, "Meşâdirü dirâseti târîhi'l-Kûfe fi'l-ku'runi'l-İslâmiyyeti'l-ülâ", *MMLir.*, XXIV (1974), s. 137-171; K. V. Zetterstéen, "Kûfe", *IA*, VI, 964-967; M. Esad Kılıçer, "Ehl-i Re'y", *DIA*, X, 521.

CASİM AVCİ

KÛFİ (الكوفي)

Düzenli, köşeli, dik ve yatay harfleriyle geometrik çizgilere dayanan Arap yazısı.

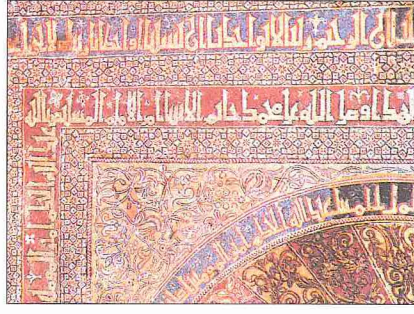
Arap yazısının kaynağı ve nasıl yayıldığı hususunda farklı görüşler vardır. Bazı İslâm âlimleri konuyu hadislerin ışığında açıklayarak yazının ilâhî bir kaynağa dayandığını (tevkîfî) söylerler. Diğer bir görüşe göre Arap yazısı Himyerî diye de anılan münsed yazısından doğmuş, ticarî münasebetler neticesinde Hicaz bölgesinde yayılmıştır. XVIII. yüzyılda G. J. Klehr ve XIX. yüzyılda Theodor Nöldeke ilk defa Arap

X. yüzyıla ait küfî yazılı seramik tabakla, küfî hattıyla yazılmış Kur'an-ı Kerim'den bir sayfa (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 23)

yazısının Nabat yazısından kaynaklandığını ileri sürdüler. Ardından bu görüşü takip eden şarkiyatçıların Kuzey Arabistan bölgesinde ortaya çıkardıkları Arapça kitâbeler üzerinde yaptıkları ilmî araştırmalar konuya açıklık getirmiş, böylece daha doğru bir sonuca ulaşılmıştır. Bunlardan milâttan sonra 250 yılına ait, Ümmülcimâl'de bulunmuş bir mezar taşı ile 328 yılına ait İmruülkays'ın mezar taşı üzerinde bulunan kitâbeler Ârâmî yazısından kaynaklanan Nabatî hatla yazılmıştır. Milâttan sonra 512 tarihli Zebed'de ve 568 tarihli Harran'da bulunan kitâbelerle yine milâttan sonra VI. yüzyıla ait Ümmülcimâl'de bulunan diğer bir belge de Nabatî hatla yazılmıştır. Bu kitâbeler üzerinde yapılan incelemeler neticesinde Nabat yazısıyla Câhiliye çağı Arap yazısı arasında harflerin şekil ve birleşmesi bakımından benzerlik tesbit edilmiştir. Arap yazısının Nabatî yazının gelişmiş bir devamı olduğu görüşü kuvvet kazanmıştır.

Ticarî münasebetler sonucunda Nabatî yazının Havran, Enbâr ve Hîre'ye, oradan da Dûmetülcendel yoluyla Hicaz'a geçmiş ve yayılmış olduğu bilinmektedir. Nabat yazısı, Lahmîler zamanında VI. yüzyılın ortalarında Enbâr ve Hîre'de yeni bir gelişme safhası geçirerek geometrik, düzenli, dik ve yatay çizgilerin hâkim olduğu bir form kazanmıştır. Bu üslûp küfînin ilk şekli olarak kabul edilir. 512 yılına ait Zebed ve 568 yılına ait Harran kitâbeleri bu tarzın en eski örnekleridir. Bazı âlimler bu yazıya "cezme" veya harflerinin yaygın oluşu sebebiyle "el-kalemü'l-mesbût" yahut "yâbis" de demişlerdir. İslâm öncesi Nabat yazısının ticarî münasebetlerde, mektuplarda, günlük işlerde kullanılan, yuvarlak ve yumuşak çizgilerin hâkim olduğu, "meşk" adı verilen bir başka çeşidi

Kurtuba Ulucamii mihrabındaki küfî yazılar

daha vardır. Her iki üslûp İslâmiyet'le yeni bir safhaya girmiş, İslâm'ın bütûn kurumlarıyla ve süratle gelişmesi yazının da aynı şekilde gelişmesini ve yayılmasını sağlamıştır. Özellikle vahyin tesbitinde düzenli ve kurallı bir üslûp olan cezme yazısı her yazanın elinde farklılık gösteren meşk yazısına tercih edilmiş, cezme yazısı mushaf kitâbetine tahsis edilmiştir. Zeftâvî, Zeyd b. Sâbit'in mushafı cezme (mepsût) çeşidiyle yazdığını söylemektedir (*Minhâcü'l-işâbe*, s. 185). Kur'an metninin açık, güzel, iri harflerle, yanlış okuma ve tahrife sebep olmayacak bir şekilde yazılması, ilâhî kelâmın muhafazası ve gelecek nesillere intikalinde uyulması gereken esaslı prensipler olarak kabul edilmiş, ashap ve tâbiîn bu esaslara karşı büyük bir hassasiyet göstermiştir.

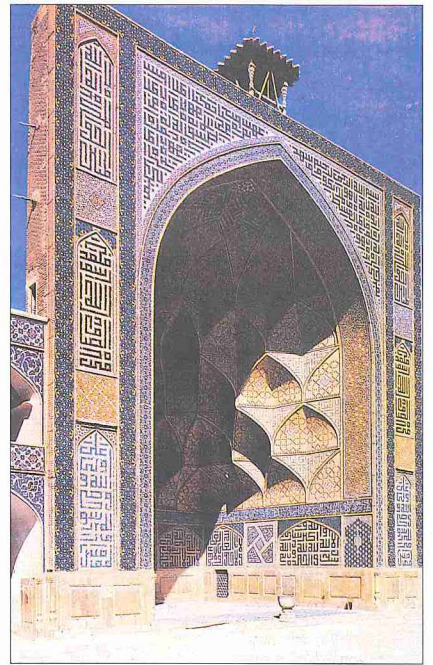
İlk mushaf yazısının örneklerini görüp incelemiş olan İbnü'n-Nedîm cezme diye bilinen Arap yazısının Mekke'de Mekki, Medine'nin dinî ve siyasî bakımdan önem kazanmasıyla da Medenî diye adlandırıldığını, Mekki ve Medenî yazıların elif harfiyle karakterize edildiğini, hafifçe sağa eğik ve bitiş noktasında çengelli olduğunu kaydeder (*el-Fihrist*, s. 9). "Mâil Mekki" de denen bu yazının günümüze ulaşmış en eski örneklerinden biri Vatikan Kütüphanesi'nde (Ar., nr. 1605) deri üzerine yazılmış mushaf sayfasıdır (Hûd 11/4-12). Mushaflarda kullanılan iri, okunaklı cezme tarzı dört halife döneminde de yaygın olarak benimsenmiştir. Bu tarz hicretî takip eden yarım asır içinde büyük gelişme göstermiş ve bölgelere göre çeşitlilik arz etmiştir. Ancak küfî yazı geometrik esasa dayalı karakterini daima korumuş, çeşitli devirlerde değişik şekillerde adlandırılmış, V. (XI.) yüzyıla veya daha sonraki dönemlere ait kaynaklar ise buna "küfî yazısı" demişlerdir. Kalkaşen-

di'nin mushaf hattını işaret ederek, "Şu anda küfî diye bilinen Arap yazısı" dediğine göre (*Şubhu'l-a'sâ*, III, 11) daha önce bu adla bilinmediği anlaşılmaktadır. Küfî terimi ilk defa III. (IX.) yüzyılda yazı kaleminin şeklini belirtmek için kullanılmıştır. Zamanla bu çeşitli üslûpların ayrıntılarına ait bilgiler kaybolduğundan küfî daha umumi bir terim olmuştur. Bu adlandırma ile yazının ortaya çıktığı Hîre ve geliştiği Kûfe arasında bir irtibata işaret edilmiştir.

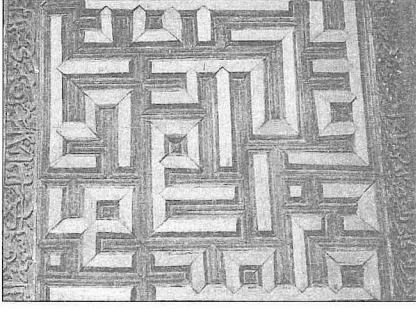
Çağdaş araştırmacılar, küfî yazısının tarih içinde ve çeşitli bölgelerde görülen tarzlarını tanımlamak için mesâhif küfîsi, Fâtımî küfîsi, Eyyûbî küfîsi, Memlûk küfîsi, Endülüslü küfîsi gibi sınıflandırmalar yapmışlardır. Şehir ve bölgelere göre de küfîyi Kayrevan küfîsi, Nişâbur küfîsi, Irak küfîsi, Fâris küfîsi, Mısır küfîsi ve Endülüslü küfîsi diye de isimlendirmişler; küfînin şeklindeki gelişme ve farklılıklara dayanarak el-küfîyyü'l-basît, el-küfîyyü'l-müverrak, el-küfîyyü'l-müzehher, el-küfîyyü'l-madfûr ve el-küfîyyü'l-murabba' şeklinde adlandırmışlardır.

Kaynak eserler ve sanat eserleri incelendiğinde küfî yazısının şu üslûpları ortaya çıkmaktadır: 1. Câhiliye dönemi küfîsi (cezme). Enbâr'da doğup geometrik karakterini müsned yazının etkisiyle Hîre'de kazanmıştır. 2. Asr-ı saâdet küfîsi

İsfahan Cuma Camii'nin taçkapisındaki satrançlı küfî yazılar

258 (872) yılına ait Mısır'da bulunmuş küfî hattıyla mezar taşı kitâbesi

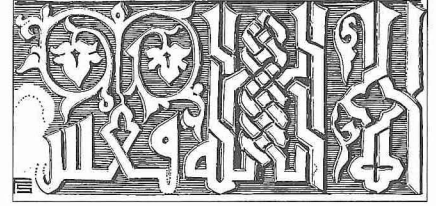

Beşehir Eşrefoğlu Camii minberindeki satrançlı küfi pano

(Mekkî, Medenî). Hz. Peygamber döneminde Mekke ve Medine'de yaygın olarak kullanılan, mushafların yazıldığı Arap yazısıdır. 3. Celi küfi. Emevîler devrinde iktisadî ve medenî seviyenin yükselmesiyle birlikte ilim ve sanat hayatında da önemli gelişmeler olmuş, şehirlerde görülen imar faaliyetlerinin yanında Kur'an ve kitap istinsah, telif ve tercüme faaliyetleri de hızla çoğalmıştır. Gittikçe yayılan bu uygarlık sebebiyle yazıya olan ihtiyaç daha da artmıştır. Abbâsiler zamanında aklâm-ı sitte ortaya çıkmaya başlayınca kâtipler mushaf ve kitap istinsahında "ver-râkî" veya "neshî" denilen bir yazı kullanmış, böylece mushaf küfisi yerini neshî veya reyhânî denilen yazıya bırakmıştır. Ancak küfi hattı Kuzey Afrika, Endülüs ve Mağrib'de yuvarlak çizgiler kazanarak "el-küfiyyü'l-mesâhîfî'l-garbî" ve "el-hattü'l-mağribî", İran ve doğusunda ise "el-küfiyyü'l-meşriki" adıyla o bölgelerde aklâm-ı sittenin yayılmasına kadar kullanılmıştır. Dünya müze ve kütüphanelerinde Hz. Osman'a izâfe edilen mushaflarla Emevî ve Abbâsî dönemlerine ait küfi hatla yazılmış sanat değeri yüksek pek çok mushaf-ı şerif bulunmaktadır. Küfînin kalemlle yazılan mushaf yazısından başka dinî, askerî ve sivil binaların kitâbeleriyle mezar ve menzil kitâbelerinde oymak ve kabartmak suretiyle sert maddeler üzerine hakkedilen celi şekli gelişmiş, böylece küfi yazı hem binanın süsü hem de medeniyetin tesciline vasıta olmuştur (bk. KİTÂBE). Hâlid b. Ebû'l-Heyyâc, Velîd b. Abdülmelik devrinde (705-715) yapılan restorasyon esnasında Mescid-i Nebavî'nin kible duvarına "ve-ş-Şemsi ve duhâhâ" sûresinden Kur'an-ı Kerim'in sonuna kadar olan kısmı ilk defa celi küfi hatla yazan sanatkar olarak bilinir. Bu yazı altın

mozaik parçaları ile teşkil edilmişti. 72'-de (691) inşa edilen Kubbetü's-sahre'nin kitâbelerinde de aynı madde kullanılmıştır. Mekke haremının 167 (783-84) yılına ait sütunları üzerindeki kitâbeler de basit küfînin celi şekliyle yazılmıştır. Basit celi küfi yazıda harflerin başına üçgen başlıklar eklenmesiyle "el-küfiyyü'l-mürevves" adı verilen yeni bir tarz meydana gelmiştir. Bunun en eski örneği Abdülmelik b. Mervân (685-705) dönemine ait bir lafza-i celâlde görülmektedir. II. (VIII.) yüzyılda belirlemeye başlayan bu tarz III. (IX.) yüzyılda bütün İslâm dünyasında kullanılmıştır. En güzel örneği Kurtuba'daki (Cordoba) ulucaminin kitâbeleridir. Abdülmelik b. Mervân zamanında basılan paralar üzerinde de bu tarz küfi kullanılmıştır. 4. Tezyîni ve çiçekli küfi (el-küfiyyü'l-müzahref). Küfînin celi şekli daha tezyîni bir mahiyet kazanmış, harflerin uçları ve yazı boşlukları yaprak kıvrımları stilize çiçek ve hayvan motifleriyle bezenmiştir. Nâyin Camii'nin 349 (960) tarihli yazıları, Kahire Ezher Camii'nin 431 (1039-40) yılına ait kitâbeleri, Diyarbakır surlarında Melikşah burcu üzerindeki 478 (1085) tarihli kabartma, Kazvin Haydariye Medresesi'nin 509 (1115) tarihli sırlı tuğla ve alçı dekoru, Musul'da 543 (1148) yılına ait ulucami mihrabındaki yazılar, Konya Alâeddin Camii'nin 617 (1220) tarihli minberi üzerinde, Aksaray Ulucamii minberindeki tezyîni küfi yazıları, Kahire'de 757 (1356) yılına ait Sultan Hasan Medresesi yazıları bu tarzın en güzel örnekleri arasındadır. 5. Örgülü küfi (el-küfiyyü'l-madfûr). Celi küfi yazıda dekoratif gelişmeler gittikçe zenginleşerek yeni şekiller oluşmuş, elif ve lâm gibi dik harfler hatta kelimeler dahi örülerek küfînin bu tarzı ortaya çıkmıştır. Musul'da 615 (1218) tarihli Bedri-

Vecra dağında küfi hattıyla taşta hakkedilmiş 80 (699) yılına ait kitâbe

Zengibar Camii örgülü küfi yazılarından detay

ye Medresesi'nin kitâbeleriyle Konya'da Sırçalı Medrese (640/1242), Karatay Medresesi kubbe tezyinatı (649/1251-52) ve Sivas'ta I. Keykâvus Dârüşşifâsı'nın pencere alınlıklarının lâcivert örgülü küfi yazıları, Netanz'da İlhanlı dönemi Mescid-i Cum'a Minaresi sırlı tuğla bezemesi (726/1326), Mardin'de Sultan İsa Medresesi taçkapı bordüründeki örgülü küfi yazıları (787/1385) bu tipin en güzel örnekleridir. 6. el-Küfiyyü'l-murabba' (ma'kılî, bennâî, satrancî). Celi küfînin bu şekli sade, bütün harfleri köşeli ve geometriktir. Mimaride bir süsleme unsuru olarak günümüze kadar kullanılmıştır. Bu tarzın mimaride sırlı ve sırsız tuğlalarla şekillendirilmiş çok güzel örnekleri İran sahasında, Orta Asya, Selçuklu ve Osmanlı mimarisinde yer almıştır. Selçuklu dönemine ait 515 (1121) tarihli İsfahan Cuma Camii'nin taçkapı kemer koltukları, bordür ma'kılî tezyinatı, Mardin'de 573 (1177-78) yılına ait ulucami minaresi kaidesindeki yazı, Musul'da 658 (1260) tarihli ulucaminin kible yönündeki yazı, 696 (1297) tarihli Beşehir Beylikler dönemi Eşrefoğlu Camii'nin ahşap minberi ma'kılî süslemeleri, 726 (1326) tarihli Netanz Mescid-i Cum'a'nın taçkapısı firûze ve lâcivert renkli çini ma'kılî bezemeleri bu tarzın güzel örnekleri arasında zikredilebilir.

Dekoratif celi küfînin bu çeşitleri, İslâm medeniyeti çerçevesinde günümüze kadar dinî ve içtimâî hayatla sanat hayatımızın her safhasında çok geniş bir kullanım alanı bulmuştur. Başta mimari eserlerin kitâbe, kubbe ve kuşak yazılarında taş ve sıva üzerine, ayrıca iç ve dış mimaride dekoratif bir unsur olarak çini, mozaik, alçı ve tuğlalarla çok zengin küfi çeşitleriyle kompozisyonlar oluşturulmuştur. Mihrap, minber, kapı ve pencere kanatlarında ahşap üzerine tezyîni motiflerle beraber güzel küfi yazılar da büyük bir sanat zevkiyle işlenmiştir. Leğen, sini, şamdan, alem, tabak, kılıç, kalkan gibi madenî alet ve eşyalarla çini ve seramik

kaplar, sanat değeri olan hediyelik eşyalar üzerinde de küfi yazı tezyinî bir unsur olarak yer almıştır. Müzelerde ve özel koleksiyonlarda İslâm milletlerinin medenî seviyesini gösteren çini, seramik, ahşap, tekstil ve maden sanatlarının en seçkin örnekleri sergilenmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Düreyd, *Cemheretü'l-luğa* (nşr. Fr. Krenkow v.dğr.), Haydarâbâd 1345, "czm" md.; Belâzürî, *Fütûh* (Müneccid), s. 457; Ya'kübî, *Târîh*, I, 284; İbn Ebû Dâvûd, *Kitâbü'l-Meşâhîf* (nşr. A. Jeffery), Kahire 1355/1936, s. 4; Süflî, *Edebü'l-küttâb*, s. 54-56; İbn Dürüsteveyh, *Kitâbü'l-Küttâb* (nşr. İbrâhim es-Sâmerrâî - Abdülhüseyn el-Fetlî), Küveyt 1977, s. 48; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Tecdüdü), s. 9, 14, 17-18; Batalyevsî, *el-İktidâb fî şerhi Edebi'l-küttâb* (nşr. Abdullah b. Mihâil el-Bustânî), Beyrut 1901, s. 78; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, VII, 3; Ebû Ali Muhammed b. Ahmed ez-Zeftâvî, *Minhâcü'l-işâbe fî ma'rifeti'l-ḥuṭut ve'l-âlati'l-kitâbe* (nşr. Hilâl Nâcî, *el-Mevrîd* içinde), XV/4, Bağdad 1986, s. 185-248; Kalkaşendî, *Şubḥu'l-a'şâ*, III, 11; Rifkî Melûl Meriç, *Türk Tezyinî Sanatları ve Son Üstadlardan Altısı*, İstanbul 1937, s. 35; Nabia Ab-hott, *The Rise of the North Arabic Script*, Chicago 1939, s. 23-28; G. L. della Vida, *Frammenti Coranici in Carattere Cufico*, Roma 1947, s. 1-2; E. Littmann, *Syria, Division, IV, Semitic Inscriptions Section D: Arabic Inscriptions*, Leiden 1949, s. 117; S. Flury, "Ornamental Kufic Inscriptions on Pottery", *A Survey of Persian Art* (ed. A. U. Pope - P. Ackerman), London-New York 1964, IV, 1743-1769; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, VIII, 162; İbrâhim Cum'a, *Dirâsât fî tetavvürü'l-kitâbâtî'l-Küfîyye 'ale'l-aḥcâr fî Mısr fî'l-kurûni'l-ḥamseti'l-ülâ li'l-hicre*, Kahire 1969, s. 16-89; A. Grohman, *Arabische Paläographie*, Wien 1971, II, 71-238; Selâhaddin el-Müneccid, *Dirâsât fî târihi'l-ḥaṭṭi'l-'Arabî münzû bidâyetih ilâ nihâyeti'l-'aşri'l-Ümevî*, Beyrut 1972, s. 78-79; M. Lings, *The Quranic Art of Calligraphy and Illumination*, [baskı yeri yok] 1976, s. 18-51; a.mlf. - Yasin Hamid Safadi, *The Quran*, London 1976, s. 20-41; Metin Şahinoğlu, *Anadolu Selçuklu Mimarisinde Yazının Dekoratif Eleman Olarak Kullanılışı*, İstanbul 1977, s. 14-55; İlyas Baytâr, *Tetavvürü'l-kitâbât ve'n-nukûş 'ale'n-nukûdi'l-'Arabiyye mine'l-Câhiliyye ḥatte'l-ḥadîs*, Şam 1997, s. 101-103; Muhittin Serin, *Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar*, İstanbul 1999, s. 41-82; Yûsuf Zennûn, "Kâdim ve cedîd fî aşli'l-ḥaṭṭi'l-'Arabî ve tetavvürühi fî 'uşûrihi'l-muḥtelife", *el-Mevrîd*, XV/4 (1986), s. 7-26; Nihad M. Çetin, "Arap (Yazı)", *DİA*, III, 276-282.

YÛSUF ZENNÛN - MUHİTTİN SERİN

KÜFİYÛN (الكوفيون)

Kûfe dil mektebine mensup
âlimlere verilen ad.

İslâm fetihleri neticesinde ana dili Arapça olmayan unsurların İslâmiyet'i kabul edip Araplar'la karışmasının bir sonucu olarak Kur'an kıraatinde yanlış oku-

yuşlar, Arap dilinin kullanımında hatalar (lahn) ortaya çıkmıştır. Bu durumu önlemek ve yeni müslümanlara doğru Arapça'yı öğretmek amacıyla Arap dilinin doğru kullanım kaidelerinin tesbitine dair ilk çalışmalar I. (VII.) yüzyılın ikinci yarısında Basra'da başlamış, yaklaşık bir asır sonra da ona paralel çalışmalar Kûfe'de ortaya çıkmış ve üç asır kadar devam etmiştir. Bu iki muhitteki dil ve edebiyat çalışmaları, prensipleri ve meselelere bakış tarzları birbirinden farklı olan, dolayısıyla aralarında ihtilâflar bulunan iki dil mektebinin doğmasına yol açmıştır.

Önceleri Basriyyûn'dan faydalanarak yetişen ve II. (VIII.) yüzyıl sonlarında ayrı bir grup oluşturan Kûfiyyûn rekabet duygusunun etkisiyle hararetle bir çalışma içine girmiştir. Kûfe'de Ali b. Hamza el-Kisâî (ö. 189/805) ve Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ (ö. 207/822) gibi iki büyük gramer âlimi yetiştikten sonra bu iki mektep mensupları arasında görüş ayrılıkları çoğalmış, ihtilâfları müstakil kitaplara konu teşkil eden çalışmaları, Arap dilinin gramer ve edebiyatına dair ürünlerinin derlenmesi ve kurallarının tesbitinde önemli rol oynamıştır.

İlk ihtilâf, Kûfe'nin temsilcisi Ebû Ca'fer er-Ruâsî ile (ö. 187/803) Basra'nın temsilcisi Halîl b. Ahmed (ö. 175/791 [?]) arasında başlamış, daha sonra Kûfeli Kisâî ile Basralı Sibeveyhi arasında devam etmiştir. Bu iki âlimin, Hârûnürreşid'in emriyle Vezir Yahyâ el-Bermekî'nin huzurunda "Zübürîyye" meselesi üzerinde yaptıkları tartışma meşhurdur (Ebû'l-Kâsım ez-Zeccâcî, s. 9-10). Kûfeli Sa'leb ile Basralı Müberred arasında cereyan eden dil ve edebiyat tartışmaları da bilinmektedir. Çoğu halifelerin saraylarında geçen bu münazaralarda tarafların müdafileri ve muhalifleri vardı. Basralılar'ın Emevî sempatizanı olmasına karşılık Kûfe'nin Bağdat'a yakın olması ve Kûfeliler'in Hâşimîler'e olan sempatileri sebebiyle Abbâsî hânedanı ve vezirleri daha çok Kûfeliler'in tarafını tutmuştur. Dolayısıyla ihtilâfların ilmî olduğu kadar siyasi boyutu da vardı. Bu tartışmalar, nahivcilerle dair ilk tabakat kitapları ile Zeccâcî'nin *Mecâlisü'l-'ulemâ*'sında yer almış, daha sonraki eserler de bu kaynaklardan nakilde bulunmuştur.

Kûfeli ilk gramerciler Basralılar'ın öğrencileriydi. Kûfeli dil âlimi Züheyr b. Meymûn el-Furkubî (ö. 155/772), Ebû'l-Esved'in öğrencilerinden ders aldığı gibi Abdurrahman ok-Temîmî de (ö. 164/781) Basralılar'dan okuyan ilk Kûfeliler'den sa-

yılmıştır. Bazı kaynaklarda Kûfe mektebinin kurucusu ve ilk temsilcisi olarak kaydedilen Ebû Ca'fer er-Ruâsî de Basralı İshâ b. Ömer es-Sekâfî ile Ebû Amr b. Alâ'dan ders aldıktan sonra Kûfe'ye yerleşerek nahiv dersleri vermiş, öğrencileri için *Kitâbü'l-Fayşal fi'n-nahv* adlı eserini yazmıştır. Kûfe mektebinin ilk temsilcileri arasında yer alan ve Ruâsî'nin amacı olan Muâz b. Müslim el-Herrâ da Kûfe'de sarf dersleri vermiştir. Kisâî, Halîl b. Ahmed'in öğrencisi olduğu gibi Ahfeş el-Evsat'tan da *Kitâbü Sibeveyhi*'yi okumuş, öğrencisi Ferrâ, Yûnus b. Habîb'den ders almış, *Kitâbü Sibeveyhi*'yi kendisinden okumuştur.

Kûfe mektebi II. (VIII.) yüzyılın sonlarına doğru Kisâî ve Ferrâ ile Basra mektebinden tamamen bağımsız hale gelmiştir. Özellikle Ferrâ tarafından ortaya konan özgün terimler, kurallar ve ölçülerle Kûfe gramercisi kemaline ulaşmıştır. Bu bakımdan Kûfe mektebinin gerçek lideri Ferrâ sayılır. Kûfe mektebinin bağımsızlığı III. (IX.) yüzyılın sonuna kadar devam etmiştir. Sa'leb'in vefatıyla birlikte (ö. 291/904) Kûfe mektebi ve gramer çalışmaları duraklamış, yerini Bağdat mektebi almıştır. Kisâî ve Ferrâ'ya Basralı Halîl ve Sibeveyhi'ye muhalefet etme çığırını açan, dolayısıyla Kûfe gramer mektebinin teşekkülünde önemli rol oynayan dilci Basralı Ahfeş el-Evsat olmuştur. Ahfeş, otuz kadar meselede Halîl ve Sibeveyhi'ye muhalefet ederek Kisâî, Ferrâ ve diğer Kûfeli gramercilerle ittifak etmiştir. Ayrıca Kûfeliler'e şâz kıraat, şiir, lugat ve rivayetlerle istişhâdın kapısını da Ahfeş açmıştır (Şevki Dayf, s. 155-156). Bunlardan başka Mufaddal ed-Dabbî, Ali b. Hasan el-Ahmer, Ebû Amr eş-Şeybânî, Hişâm b. Muâviye ed-Darîr, Ali b. Mübârek el-Lihyânî, Muhammed b. Sa'dân, Ebû Abdullah İbnü'l-A'râbî, Tuvâl, İbnü's-Sikkî, Muhammed b. Habîb, İbn Kâdim, Niftâveyh, Ebû Bekir İbnü'l-Enbârî, Ebû Ömer ez-Zâhid, Şair Mütenebbî, İbn Miksem el-Attâr, İbn Hâleveyh ve İbn Fâris de Kûfe mektebine mensuptur.

Her iki mektebin çalışmaları semâa ve kıyasa dayanmakla beraber farklı sonuçlar elde etmelerinin başlıca sebebi, Arap dilini hatasız bir şekilde konuşan bedevîlerin çöle yakın bir şehir olan Basra'da toplanmasına karşılık Kûfe'nin dil bakımından karışık unsurlarla dolu olmasıdır. Dolayısıyla Basriyyûn, titizlikle seçtikleri bedevî Araplar'ın fasih lehçesini esas alıp dile ait genel kuralları koyarken Kûfiyyûn semâin kaynağını seçmede aynı titizliği